

<https://hromadske.ua/posts/pislya-harkova-zelenskij-poyihav-na-donbas-poyiv-iz-soldatami-borshu-ta-risovoyi-kashi>

10. Німеччина вшанувала 8 мільйонів українських жертв нацизму (2020). *Посольство України у Федеративній Республіці Німеччина*. 8 травня. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/news/nimechchina-vshanuvala-8-miljoniv-ukrayinskih-zhertv-nacizmu>

11. Spirin R. (2020). ¿Por qué Rusia intenta reescribir la historia de la Segunda Guerra Mundial? *El Economista*, 08 de mayo. URL: <https://www.eleconomista.com.mx/opinion/Por-que-Rusia-intenta-reescribir-la-historia-de-la-Segunda-Guerra-Mundial-20200508-0067.html>

12. Perebyjnis J. (2020). Má Rusko právo přivlastnit si vítězství ve válce? *Aktuálně*. 4. května. URL: http://blog.aktualne.cz/blogy/pohled-zblizka.php?itemid=36729&fbclid=IwAR2Nv_9XPYQEDEwqZVsMg71tvM7HBE6ienoMo0wthMWgyQoZiGlybPzPqDA

УДК: 211(477)+211(47)

СИСТЕМА ОСВІТИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ КІНЦЯ 1940-х – СЕРЕДИНИ 1960-х РОКІВ В УКРАЇНІ

В. О. Зайцев, І.В.Пятницькова

Анотація. В умовах комуністичного режиму 1940-х – 1960-х років, коли партійні керівники з завзяттям вишукували ідеологічних ворогів та вдосконалювали методи антирелігійної боротьби, діти та підлітки стали найбільш незахищеним прошарком населення. Серед них виділяється особливо вразлива та одночасно стійка група дітей віруючих. Навчальні заклади системи освіти від початкової школи до вищих навчальних закладів стали ареною цілеспрямованого атеїстичного антирелігійного виховання. Декларативні заяви уряду про надання громадянам свободи віросповідання нівелювалися реалізацією політики викорінення всіх релігійних проявів, як реакційних явищ, несумісних з соціалістичними ідеалами. Дослідження проблеми заідеологізованості освіти допомагає зрозуміти процес формування негативного суспільно-політичного образу християнства в Україні та має прагматичну сторону в контексті перегляду ідеологічних засад сучасної вітчизняної освіти.

Ключові слова: освіта, пропаганда, атеїзм, виховний процес, школа.

Проблема негативного суспільно-політичного образу християнства, зокрема євангельського руху у повоєнні роки в Україні у складі СРСР, є результатом багатьох чинників, серед яких важливу роль відіграє антирелігійна спрямованість освітньо-виховних програм системи освіти. Надмірна заідеологізованість освіти призвела до бездуховності та переслідувань дітей віруючих, їх відчуженню.

Долі дітей євангельських християн у 1960-1980-ті роки досліджувала О. І. Паніч [1], їхні буденні проблеми проаналізував В. П. Бартов [2], проблему штучного створення негативного образу євангельських християн розкриває В. П. Ключова [3]. Вплив радянського агітпрому на функції системи освіти досліджує Л. І. Сосковець [4]. Але розробки дослідників висвітлюють проблему фрагментарно, зосереджуючи здебільшого увагу на одному із аспектів.

Метою даної наукової розвідки є комплексне дослідження антирелігійного спрямування системи освіти радянської влади у повоєнний період.

У післявоєнний період радянська влада продовжувала дотримуватися Ленінського декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 2 лютого 1918 р. [5]. Його положення були покладені в основу подальших законодавчих актів та Конституції СРСР 1936 р., за якою заборонялося: «викладання релігійних віровчень в усіх державних і громадських, а також приватних навчальних закладах, де викладаються загальноосвітні предмети» [6]. Таким чином висловлювання релігійних переконань стало явищем поза законом. Державна політика повоєнних років спрямована на обмеження релігійного впливу на дітей віруючих батьків, одночасно сприяла атеїстичному вихованню в навчальних закладах. У одному із посібників антирелігійного характеру наголошувалося

на особливій ролі школи у процесі атеїстичного виховання: «В борьбе с религией исключительно велика роль школы, которая призвана закладывать основы научно-материалистического мировоззрения учащихся, воспитывать их не только атеистами, но и активными пропагандистами атеизма, борцами против религии и суеверий ...» [7 с. 282].

Особливе посилення антирелігійної боротьби та впровадження атеїстичного виховання у навчальний процес спостерігалось у 1958–1962 рр. за влади М. М. Хрущова. Цей період супроводжувався масовим закриттям церков, монастирів, руйнуванням їх значної частини, конфіскацією церковного майна. Через засоби масової інформації у суспільстві насаджувався образ церкви як «ворога народу», чи не головної «перепони прогресу». У пресі систематично з'являлися статті, що розкидали правопорушення духовенства, містили сповіді громадян, які звільнилися «від релігійних пут».

Навчальні заклади в умовах комуністичної диктатури стали інструментом антирелігійної пропаганди. Записка Відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС «О недостатках научно-атеистической пропаганды» від 12 вересня 1958 року, свідчить про розгортання цілеспрямованої антирелігійної боротьби, для реалізації якої були використані всі можливі ресурси [8]. Особливу увагу було приділено проблемі виховання нового покоління матеріалістів. В умовах тоталітаризму, ідеологічне підпорядкування системи освіти партії комуністів стало абсолютно закономірним.

Одночасно з посиленням антирелігійної пропаганди на всіх рівнях освіти, політика уряду була спрямована на обмеження релігійного впливу на дітей. Релігійним об'єднанням було заборонено навчати неповнолітніх дітей християнському віровченню; задіяти дітей у хорах, оркестрах, гуртках самодіяльності; організовувати спеціальні заходи для дітей, підлітків та молоді; проводити молодіжні табори, екскурсії, тощо [1, с. 133].

Автор біографічного нарису присвяченого долям відомих служителів євангельського руху, розповідаючи про дитинство В. Ф. Райчинця, мешканця Закарпатської області, Свалявського району, описує його шкільні роки під тиском атеїстичного виховання: «обвинения против христианства и церкви звучали практически на каждом уроке — и на истории, и на литературе, и на географии и на биологии, и даже на математике. Верующий мальчик никогда не мог получить «отлично»... Ему недвусмысленно намекали: «Станешь пионером — будешь отличником» ... Когда доводы ... иссякали, прибегали к силе ... в школе мальчик был изгоем» [9, с. 91].

Люди, що залишалися вірними своїм релігійним поглядам обмежувалися радянською владою у правах. Ілюстрацією цього є шкільна біографія Г. І. Коменданта, який успішно закінчивши восьмий клас, намагався вступити до технікуму міста Кам'янець-Подільський. Відмінні оцінки та добра шкільна характеристика додавали впевненості 14-ти річному хлопцю. Але у технікумі на особистій папці з документами з'явився напис «баптист», через що його не прийняли до навчального закладу. Після закінчення десятого класу йому знову було відмовлено у вступі до вищого навчального закладу [9, с. 30].

Діти, батьки яких не відмовлялися від релігії зазнавали психологічного пресингу та тиску під час навчання. Для створення цілісної картини можна звернутися до споминів Н. Вінс. Вона у 1960 р. пішла у перший клас однієї з київських шкіл. Вчителька з перших уроків схвилювано розповідала про політ Ю. Гагаріна у космос та додавала: «Ю. Гагарин не увидел в космосе никакого Бога ! ... Значит Бога нет — запомните это, ребята!» Коли восени 1962 р., Н. Вінс пішла у третій клас, у газеті «Вечірній Київ» з'явилася стаття з жорстокою критикою у бік віруючих. Серед наведених імен, у статті були згадані її батьки. На першому уроці, вчителька розповідала про первісних людей, їхнє марновірство та релігійні забобони. Раптом, вона каже: «Уявляєте діти, в нашому класі також є дівчина, яка вірить у Бога, як первісні люди!». Потім вчителька поставила дівчину перед класом та тривалий час ганьбила її за віру у Бога. Після ексекції «педагог» наказала дівчині йти до кабінету директора. Н. Вінс дуже злякалася. Розмова з директоркою закінчилася обіцянкою зайнятися перевихованням сектантки, щоб вона не ганьбила школу. В наслідок статті у «Вечірньому Києві», мати учениці втратила роботу, а батька перевели на нижчу посаду.

Наступним кроком стало питання про позбавлення батьківських прав, а реакцією учнів стало групове побиття. [11, с. 16–22, 38].

Наведені приклади свідчать про цілеспрямовані зусилля на рівні шкіл: сформувати образ темних, нерозвинених, ворожих до досягнень науки та освіти – християн. Таким чином загально-освітня школа, заклади середньої освіти та вищі навчальні заклади стали справжніми центрами нав'язування атеїстичного світогляду та місцями навмисного спотворення реального образу християнства, в тому числі євангельських конфесій в Україні.

На працівників системи освіти покладалося виконання комплексу заходів, спрямованих на реалізацію антирелігійного виховання. Вони полягали у наступному: розробці методики організації та проведення антирелігійного виховання в школах і педагогічних училищах, для використання в навчальній роботі та позакласних заходах; організації заняття з питань антирелігійного виховання в школі для інститутів удосконалення вчителів на всіх рівнях; підготовці випуску науково-популярної та методичної літератури з питань науково-атеїстичного виховання [8].

Одним з рішень серпневого Пленуму ЦК КПУ 1962 р., стало доручення приділити особливу увагу індивідуальній роботі по перевихованню членів сект. Передбачалося, що антирелігійне виховання дітей буде починатися з початкової школи. Враховуючи психологію учнів (дітей віруючих), вчителю було рекомендовано сприймати їх, як тих що «потрапили у біду». У відповідності до розпорядження Міністерством освіти України було підготовлено цілий комплекс підручники для атеїстичних занять середньої школи: «Науково-атеїстичне виховання учнів молодших класів», «Атеїстичне виховання у курсі фізики», «Атеїстичне виховання у процесі викладання літератури» [12, с. 81].

По всій країні діяли спеціалізовані школи, курси, лекторії, що пропагували атеїстичне виховання. Досягнення та проблеми діяльності подібних просвітницьких закладів були висвітлені у дослідженні «Баптизм та Баптисти»: «ученые и опытные пропагандисты ... подготовили программу для школ, рассчитанную на 60 часов, издано также учебное пособие ... что облегчило работу пропагандистов ... Ориентация на одних верующих ... не оправдала себя, так как пропагандисту было трудно устанавливать контакт с аудиторией. Во время ... дискуссий, которые стихийно возникали, пропагандист оказывался один на один с людьми, объединенными общей верой. Кроме того, верующие неохотно посещали занятия...» [7 с. 275] Дедалі автори наводять статистичні дані, які свідчать що лише у БРСР з 1963 року до 1968 р., чисельність подібних закладів зросла з 100 до 1033 шкіл, антирелігійною просвітою було охоплено понад 20 тисяч слухачів. [7 с. 276] Подібна ситуація складається в УРСР та інших республіках 1960-х рр.

Одночасно керівництво партії та служби безпеки пильно стежать за забезпеченням захисту дітей від релігійного виховання. Директива «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» констатує «обурливі» факти, що віруючі «помимо проповеднических индивидуально-групповых бесед, используют и такие формы ... как устройство молодежных вечеринок, экскурсий, массовок, а также создание хоровых, музыкальных, драматических коллективов» [8]. Згадана раніше Н. Вінс розповідає про туристичний похід для підлітків київської церкви у середині 1960-х рр. Під час літніх канікул, викладачі Недільної школи організували триденний похід вздовж річки Вуж, Чорнобильського району. Заздалегідь дорослі влаштували наметовий табір у лісі, в якому було організовано активний відпочинок для приблизно 60-х дітей віком від 10 до 15 років. Учасниця заходу розповідає про незабутні моменти відпочинку. На другий день дорослі зрозуміли, що міліція вже розшукує табір. На третій день, під час повернення, всі організатори та діти були затримані та доставлені до міста Чорнобиль у відділ міліції. Після допиту та обшуку кожного учасника, групу відпустили ввечері, а на керівника заходу було відкрито кримінальну справу за релігійно-виховну роботу з дітьми. При цьому доказом релігійної роботи стали дитячі малюнки [11, с. 64–71]!

Певною альтернативою релігійним спільнотам повинні були стати численні комсомольські та комуністичні організації, до яких масово залучали молодь. Дослідниця проблеми дітей віруючих батьків О. Паніч вважає, що їх діяльністю були охоплені від 45 до 55 тисяч дітей віруючих до 15-ти років в Україні, та понад 130–150 тисяч у межах всього СРСР. [1, с. 131].

Наступним етапом насадження атеїстичного світогляду (та негативного ставлення до питань релігії) було виховання студентів. З метою виховати активних борців з релігією, республіканський відділ агітації та пропаганди ЦК КПУ ініціював вивчення курсу «Основ наукового атеїзму» з 1957 р. Спочатку курс вивчали студенти педагогічних інститутів, а пізніше курс став обов'язковим для студентів всіх інших вищих навчальних закладів. [12, с. 82]. Зазвичай, християнській молоді було відмовлено у вступі до вищих навчальних закладів, або їх відраховували за вигаданими причинами. Держава всіляко сприяла живучості міфу про темність та невігластво християн [14, с. 127]. У результаті чого декілька поколінь українців стали носіями відбитку матеріалістичного виховання, з іншого боку екстремальні обставини зумовили формування своєрідних субкультур релігійних спільнот.

Отже, система освіти в УРСР так само, як у інших регіонах СРСР, стала ефективним інструментом примусового атеїстичного виховання населення країни. Вона була використана як важіль впливу на незгідних з панівною ідеологією. Антирелігійне виховання супроводжувалося позбавленням представників релігійних спільнот рівних прав з іншими громадянами на навчання, відмовою та виключенням із вищих навчальних закладів, відокремленням дітей віруючих від спілкування з однолітками та психологічним тиском, що призвело до формування стійкого негативного суспільно-політичного образу релігійних спільнот у свідомості нових поколінь радянських громадян.

Аннотация. В условиях коммунистического режима 1940-х – 1960-х годов, когда партийные руководители с упорством выискивали идеологических врагов и совершенствовали методы антирелигиозной борьбы, дети и подростки стали наиболее незащищенной от пропаганды прослойкой населения. Среди них выделяется особенно уязвимая и одновременно устойчивая группа детей верующих. Учебные заведения системы образования от начальной школы до вузов стали ареалом целенаправленного атеистического антирелигиозного воспитания. Декларативные заявления правительства о предоставлении гражданам свободы вероисповедания нивелировались реализацией политики искоренения всех религиозных проявлений, как реакционных явлений, несовместимых с социалистическими идеалами. Исследование проблемы заидеологизированности образования помогает понять процесс формирования негативного общественно-политического образа христианства в Украине и имеет прагматическую сторону в контексте пересмотра идеологических основ современного отечественного образования.

Ключевые слова: образование, пропаганда, атеизм, воспитательный процесс, школа.

Abstract. Under the communist regime of the 1940s – 1960s, when party leaders persistently sought out ideological enemies and improved methods of anti-religious struggle, children and adolescents became the most vulnerable stratum of the population from propaganda bombardment. Among them, a particularly vulnerable and at the same time stable group of children of believers stands out. Educational institutions of the education system from elementary school to universities have become the area of purposeful atheistic anti-religious education. Declarative statements by the government on granting citizens freedom of religion were leveled by the implementation of a policy of eradicating all religious manifestations as reactionary phenomena incompatible with socialist ideals. The study of the problem of the ideologization of education helps to understand the process of forming a negative socio-political image of Christianity in Ukraine and has a pragmatic side in the context of revising the ideological foundations of modern national education.

Key words: education, propaganda, atheism, educational process, school.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Паніч Е. І. Дети и детство евангельских христиан баптистов в условиях позднего советского времени (1960-е – 80-е годы). *Богословские размышления*. № 3, 2012. С. 127–154.
2. Бартов В. П. Трудности повседневной жизни детей евангельских Христиан-баптистов Тульской области в период 1958–1980 гг. *История: факты и символы*. 2018. № 2 (15). С. 7–16. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/trudnosti-povsednevnoy-zhizni-detey-evangeljskih-hristian-baptistov-tulskoy-oblasti-v-period-1958-1980-gg>
3. Ключева В. П. Отрицательный герой атеистической пропаганды: факты из жизни баптистских общин для подтверждения стереотипа. *105 лет легализации русского баптизма. Материалы международной*

науочно-практической конференции. Москва, 2011. С. 242–247.

4. Сосковец Л. И. Феномен советского антирелигиозного агитпрома. *Вестник Томского государственного университета*. Томск, 2005. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-sovetskogo-antireligioznogo-agitproa>.

5. Декрет Совета Народных Комиссаров «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» от 2 февраля (20 января) 1918 г. URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5325/>

6. Конституция Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>

7. Ленс М. Л., Прокошин Е. С. Баптизм и баптисты. Социологический очерк. Минск. 1969. 320 с. URL: https://www.studmed.ru/lensu-m-ya-prokoshina-e-s-red-baptizm-i-baptisty-sociologicheskii-ocherk-_9f9185333e3.html

8. Записка Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды» г. Москва 12 сентября 1958г. URL: <https://rusoir.ru/03print/03print-02/03print-02-239/>

9. Райчинец А. В. Воздвигнутые Богом. Одесса: Духовное возрождение. 2010. 147 с.

10. Мажнікова В. О. Записано зі слів Мажнікової В. О., 1956 року народження, мешканки м. Донецьк. 2019.

11. Винс Н. Рубежи детства. Автобиография. Elkhart: Russian Gospel Ministries. 2000. 175 с.

12. Шліхта Н. В. Основні форми і методи атеїстичної пропаганди в Українській РСР наприкінці 50-х – на початку 60-х років. *Наукові записки*. Том 14. Україніка та європеїстика, 1999. С. 80–87. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10470/Shlikhta_Osnovni_formy_metody%20.pdf

13. Сосковец Л. И. Феномен советского антирелигиозного агитпрома. *Вестник Томского государственного университета*. 2005. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-sovetskogo-antireligioznogo-agitproa>

14. Турлак О. Церковь и богословское образование в бывшем СССР: что было сделано не так? Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям. Киев: Дух і Літера, 2011. С. 123–135.

УДК 94:321.01:070(477.43/.44)

ПОДІЛЛЯ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ)

О. В. Карпенко, О. В. Отземко

Анотація. У статті з'ясовано інформаційний потенціал місцевої преси щодо подій на території Подільської губернії за часів Гетьманату Павла Скоропадського. Під час дослідження преси було використано історико-джерелознавчий, порівняльний, хронологічний, проблемно-тематичний, описовий методи. Розкрито проблематику публікацій місцевих газет, які приділяли увагу діяльності місцевих органів влади, економічним питанням, освіті, кримінальній ситуації в губернії.

Ключові слова: місцева преса, Подільська губернія, Гетьманат П. Скоропадського.

Протягом 1917–1921 рр. на території сучасної України тривала національна революція, одним з етапів якої є Гетьманат П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Подільська губернія, як і всі інші регіони Української Держави протягом квітня-грудня 1918 р. пережила цілу низку змін. Доказом цьому є місцева періодична преса Поділля, яка відобразила на своїх сторінках ті буремні, часто трагічні, події. Місцеві газети були своєрідним «агітатором» та «пропагандистом» у вирі подій. Неабиякого значення набуває періодика часів революції і в контексті уваги до проблем історичної пам'яті, до матеріальних носіїв якої Я. Калакура відносить усі різновиди історичних джерел, наголошуючи на важливій ролі джерелознавства в її формуванні [1, с. 474–475].

Пресу періоду Української революції 1917–1921 рр. вивчали В. О. Гандзюк, П. І. Губа, Г. Я. Рудий, О. В. Богуславський, О. П. Позняков, І. В. Крупський [2].

В даній статті подано огляд матеріалів місцевих періодичних видань Поділля часів Гетьманату П. Скоропадського. Джерелом для дослідження послужили такі газети: «Поділля» – щоденна українська демократична газета, «Слово Подоліи» – щоденна газета,